

- 12 Червона книга України. Рослинний світ: / Редкол.: Ю.Р.Шелят-Сосонко (відп. ред.) та ін. — К.: Українська енциклопедія, 1996. — 608 с.
- 13 Szafer W. Geobotaniczne stosunki Miodoborow galicyjskich. — Rozpr. Wjdz. mat. — przyrodn. Pol. Akad. Umiej., 1910. — T 50 — S. 63-172.

G.B. Synytsya

BOTANY-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF RARE AND DISAPPEARING SPECIES OF PLANTS OF TERNOPIL REGION

The geographical analysis of the local plant species entered in The Red Book and the rare plant species of Ternopil as well. The largest variety of the plant species entered in The Red Book is typical for the Kremenets Mountains, the Tovtry's chain of hills, the Berezhany upland region and the Podillya's section of the Dniester riverside area.

Надійшло 18.12.2000

УДК 502.72(477.83)

В.М. Черняк

Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка
46027 Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2

КУЛЬТИВОВАНА ДЕНДРОФЛОРА САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

садово-паркове мистецтво, аналіз, систем насадження, інтродуценти, охорона

У Львівській області нараховується більше 80 парків, з них 57 старовинних парків садово-паркового мистецтва [1, 2, 7, 8, 10]. Кожен парк характеризується, перш за все, певною складеною в ньому ідеєю, стилем, призначенням. В усіх відвіданих нами ботанічних садах і парках Львівської області, зростають віковічні дерева, які мають велику наукову, пізнавальну, народногосподарську й естетичну цінність.

Старовинні парки Львівщини — велике національне багатство пам'яток садово-паркової культури та архітектури. Вони є місце інтродукції і акліматизації перспективних екзотів, які витримали різні кліматичні умови протягом 200 і більше років [3, 4, 5].

Дослідженнями протягом 1995-2000 рр. встановлено, що найбагатшими у видовому відношенні є ботанічні сади Львівського національного університету ім. Івана Франка, Українського державного лісотехнічного університету, Стрийський парк м. Львова, Підгороденський, Поморянський, Олеський парки [6, 8, 12, 13].

Ботанічний сад Львівського національного університету імені Івана Франка

Ботанічний сад площею 102,5 га, підпорядкований Львівському національному університету ім. Івана Франка. Ботанічний сад був закладений 1851 р. професором Я. Лобажевським на базі старого саду тринітаріїв (генерішня вул. Ломоносова, 4), що прилягав до будівки єзуїтського монастиря. Територія, яку займає ботанічний сад, розташована в щільно забудованій частині міста. На території ботанічного саду розміщені оранжереї, теплиці, парники, колекції декоративних квіткових рослин і невеликий дендрарій. З часу заснування і до 1911 р. тут створювали колекції рослин-екзотів. Основним завданням саду було обслуговування викладання ботанічних дисциплін.

1911 р. для розширення території ботанічного саду університет придбав ділянку площею 4,5 га на Цетнерівці (колишня садиба бельського воєводи Ігнатія Цетнера), яка розташована на східній околиці Львова, поблизу Личаківського кладовища.

Важливі роботи у ботанічному саду розпочались у 1924 р., коли директором саду став професор С. Кульчицький.

1927 р. закінчено відбудову знищеного війною центрального будинку, і сад обнесено сітчастою огорожею. Проф. С. Кульчицький поставив завдання перед співробітниками ботанічного саду створити сад-музей польської флори, і вся робота в саду до 1939 р. здійснювалась лише в цьому напрямку. Спеціальні експедиції збирали насіння і привозили живі рослини з найгірших для них місцезростань, переносили їх до саду у відповідні екологічні умови, які штучно створювалися. У цей час в експозиціях саду було подано 925 видів трав'янистих і 123 види дерев'янистих рослин, зібраних переважно на території сучасних Тернопільської, Львівської, Рівненської, Волинської та Івано-Франківської областей.

Для відтворення експозицій водної та торфової рослинності збудовано ставок із цементними доріжками вздовж берегів та цементний басейн оригінальної конструкції з відсіками різної глибини, а також створено штучне болото і торфвище. Для лучної і степової рослинності штучно створено степову ділянку, а для гірсько-карпатської — альпінарій. Трав'янисту лісову флору з різних місцезростань було перенесено на куртини лісового масиву, який з цією метою був реконструйований.

У 1946-1949 рр. площу саду збільшено до 100 га за рахунок залісненої території вірменського єпископату. У 1957-1959 рр. розроблено генеральний план розбудови ботанічного саду, згідно з яким здійснювалися роботи, щодо його розширення. Особливу увагу біля адміністративного будинку ботанічного саду на Цетнерівці привертас група дерев: сосна Веймутова (діаметр — 88 см), модрина європейська (діаметр — 114 см), клен несправжньо-платановий (два дерева, діаметр — 80 і 92 см), клен гостролистий (діаметр — 88 см). Зараз в колекції ботанічного саду є 157 видів і форм хвойних дерев, кущів і 667 видів і форм листяних дерев, кущів, ліан. Особливу увагу привертють 6 форм тисю ягідного, 15 форм кипарисовику горіхоплідного, 31 форма туї західної, 30 видів, форм і сортів кліматисів, 20 видів і форм барбарису, 29 видів і форм рододендронів, 14 видів і форм кизильників, 30 видів і форм таволги, 23 вид і форма кленів, 26 видів і форм жимолостей та інші.

Науково-дослідна робота ботанічного саду нині спрямована на вивчення флори і рослинності західних областей України, їх раціональне використання і збагачення. Велика увага приділена реконструкції і поповненню саду цінними екзотами.

За останні 10 років колекції ботанічного саду поповнились значною кількістю різних видів рододендронів, кизильників, таволги, жимолостей, кліматисів, та ін.

Колектив співробітників ботанічного саду в 1985-1995 рр. під керівництвом П. Третяка провів ряд експедицій Прибалтикою (Литва, міста Рига, Вільнюс, Каунас, Саласпіс), а також в міста Калінінград, Санкт-Петербург, Ялта (Нікітський ботанічний сад). Під час цих експедицій співробітники ботанічного саду М. Щербина, О. Щерба збирали декоративні форми дерев, кущів: Т. Міцко — виткі деревні рослини, Г. Тимчишин — рододендрони, П. Побережна — красивоквітучі деревні рослини.

Посадковий матеріал у цей час завозився переважно у вигляді зелених живців, які потім висаджувались у розсадниках та колекцій деревних рослин, подарованих іншими ботанічними садами. Створення колекції хвойних у ботанічному саду у 1980-1990 рр. належить Річарду Кармазіну. Різноманітні види, форми, сорти рослин, яких не було в Україні, завозилися з прибалтійських країн і Нікітського ботанічного саду.

Ботанічний сад Українського державного лісотехнічного університету

Ботанічний сад площею 27,6 га створений згідно з постанови № 33 Ради Міністрів від 22.02.1991 р. на базі дендрарію (вул. О. Кобилянської, 1) площею 0,8 га, дендропарку (вул. Генерала Чупринки, 103) площею 10,5 га та арборетуму «Страда» Івано-Франківського укліскокомбінату (Яворівський район Львівської області) площею 26 га. Останні два об'єкти були започатковані в 50-60-х роках.

Історія закладання дендрарію бере початок від Львівської крайової лісової школи, заснованої 1874 р. Згідно з даними професора В. Тинецького, у 1896 році на території дендрарію зростало 130 таксонів, а на сьогодні збереглося з них лише 35 [3]. Дендрологічні фонди сучасного дендропарку створювались з ініціативи ректора Ю. Третяка 1954 року. Активну роботу щодо формування колекційного фонду в цей час здійснювали професор Т. Боредович та викладач Н. Прикладівська. У 1970 році помітний внесок у розвиток колекцій

зробили професор З. Герушиський та викладач П. Циганков. Викладач кафедри дендрології та лесознавства Я. Шляхта впродовж ряду років займає покращанням зовнішнього вигляду дендропарку, впорядкуванням дорожньої огорожі, санітарним станом дерев, створенням фітомеліоративних насаджень. У період з 1987 до 1992 рр. поповненням колекції активно займався А. Івченко. Сьогодні в дендропарку зростає 303 види, що належать до 50 родин, з яких 23 % — аборигенні види, 77 % — інтродуценти та декоративні форми. Особливу увагу становлять ялиця нумідійська, велика, біла; сосна кедрова європейська; сосни гірська, чорна; псевдотсуга Мензиса; туя велетенська; клен пальмолистий; каштан їстівний; ясен звичайний (форма золотава); горіхи айлантолистий, серцевидний, маньчжурський, чорний; ліквідамбар смолоносний; магнолії кобуе, оголена та інші.

У дендрарію (вул. О. Кобилянської, 1) зараз зростає 25 видів і форм хвойних і 109 видів форм листяних. Особливу цінність складають ялиця кавказька, Віча; сосни балканська (румелійська), гімалайська; клен цукровий; бук лісовий (форма розсіченолиста); гамамеліс віргінський; ліродендрон тюльпанний; дуби австрійський, черепицевий, великоплідний та інші.

В арборетумі ботанічного саду тепер зростає близько 380 видів і форм дерев, кущів, ліан, з них 60 — дерева і чагарники, що ростуть у межах природного ареалу, а 320 — екзоти [11]. Серед них сосна кедрова сибірська, модрина польська, ялиця одноколірна, тис ягідний, бундук дводомний, ігелея трилиста, бархат амурський, багрянник японський, горіх Зібольда, софора японська та інші.

Тепер співробітники ботанічного саду розробляють перспективи використання колекцій у лісовому господарстві, озеленні населених пунктів, навчальному процесі. Найперспективніші види і форми розмножують як насінним, так і вегетативним методами.

Стрийський парк

Стрийський парк м. Львова (площею 56 га.) підпорядкований міськкомуногоспу. Закладений 1879 року за кресленнями і під безпосереднім наглядом інспектора міських садів Арнольда Верінга на площі 30 га у стилі романтизму. 1883 р. місто приєднало до парку ще 17 га викуплених земель, переважно для влаштування міської прогулянкової алеї «Корзо» та третьої краєвої виставки, відкриття якої відбулося 1894 р.

Схилив долини Стрийського потоку, орієнтованої в бік міста, були засаджені розрідженими дубовими насадженнями та чагарниками, що забезпечувало суцільну задернованість і підсилювало характер пластики поверхні землі. Орієнтація долини на місто створювала унікальну можливість просторової інтеграції з відкриттям видів на панораму Високого Замку та долинний простір парку з його партерними садами.

Парк складається з трьох частин: верхньої, середньої та нижньої. У верхній частині парку — кінотеатр «Львів», дитячо-юнацька спортивна школа, павільйони. Рельєф середньої частини дуже горбистий і мальовничий, завдяки художньо скомпонованим групам сосен Веймугової, чорної та звичайної, бука, граба, модрини, ялини і поодиноким деревам магнолії кобуе, бундука канадського, багрянника японського, тюльпанного дерева та інших.

У нижній частині парку на долині між підвищеннями знаходяться декоративний ставок, пальмова оранжерея, альпінарії тощо.

У парку багато декоративних чагарників і рідкісних екзотів зокрема: аралія маньчжурська, туя західна (форми пірамідальна та колоновидна), ялина колюча (форми голуба, сіра та зелена), псевдотсуга Мензиса, гіньго дволопатева).

За даними дендрологічних обстежень [9], на території парку налічується 222 види деревних і чагарникових порід, у тому числі 138 аборигенних (62,1 %) і 84 екзотів (37,9 %).

Підгорецький парк

Село Підгірці Бродівського району. Площа 10 га. Підпорядкований музею-заповіднику Олеського відділу Львівської картинної галереї.

Старовинний парк (початок XVII ст.) регулярного типу було закладено біля палацу, побудованого в 1635-1640 рр. відомим архітектором Павлом Римлянином. У парку є будівля гетьманського заїзду (XVII ст.), виконана у стилі пізнього Ренесансу. З південного боку заїзду

— сонячний годинник. Інші споруди парку — кам'яна огорожа з порталом, в'їзна брама, костел (XVII ст.), підпирні стінки з терасами.

За композиційною будовою пейзажів і архітектурних об'єктів Підгорецький парк типово регулярний, з чітко виявленим центром і геометричним членуванням парку. Його композиційну вісь створює головна алея, палац і розміщена за ним глибока перспектива пейзажу, що має три тераси. Саме таке розміщення головних компонентів планувальної організації значною мірою зумовлюється рельєфом місцевості. Парк в Підгірцях відзначається цілісністю художнього задуму і глибоко продуманим взаємозв'язком рельєфу, рослинності, різних споруд та скульптур [6, 13].

Перед палацом велично розкинула своє гілля старожил-тополя біла, вік якої сягає 200-250 років. Є вікові липова і грабова алеї. Основу паркових насаджень складають робінія звичайна, клен гостролистий, ясен звичайний, гіркокаштан звичайний. Є невеликі групи берези пухнастої, яловцю звичайного (форма ірландська). Після другої світової війни на площі один гектар було закладено плодовий сад, де зростає до 25 сортів плодових дерев. Парк потребує належного догляду за зеленими насадженнями, а також відновлення аптекарського городу.

Поморянський парк

Селище Поморяни Золочівського району. Площа 4 га. Підпорядкований селищній раді.

Парк разом із замком був побудований у 1340-1350 рр. Миколою Свінкою. Замок оточений великим ровом (залишки його проглядаються донині у деяких місцях), заповненим водою. Свінка назвав свій замок «кораблем», а територію навколо нього — Помор'ям [2]. За наступу ворога, територія довкола замку заповнювалась водою до одного кілометра в радіусі, позаяк навколишня місцевість була досить заболочена, то практично підступитись до замку з трьох сторін було неможливо. У той час замок не мав навколо мурів з баштами.

1879 р. право на володіння замком здобув граф Роман Потоцький, який приклав багато зусиль і коштів для облаштування замку і парку. Останнім власником замку і парку був граф Юрій Потоцький, одружений з графинєю Стюзанною — багатою іспанкою. У цей період замок мав вигляд літери «П», навколо якого були рови з водою, мури з баштами, на яких встановлені гармати. Усе своє життя граф проводив за кордоном (у певний час був послом в Америці), але приїжджав у свій замок на відпочинок. Він мав багато слуг, які облаштовували його літню резиденцію, доглядали арабських коней і мисливських собак, що жили в окремому приміщенні на Лапаївці (тепер одна з вулиць селища). 1958 р. у замку була «Школа механізації». Парк у цей час був у доброму стані, проводились підсадки нових видів дерев, закладались квітники. Нині тут розташоване Вище професійно-технічне училище.

Парк створений у ландшафтному стилі. У парку нараховується 19 видів та форм дерев, кущів, ліан. Основне тло насаджень створюють: ясен звичайний, робінія звичайна (біла акація), клен гостролистий, тополя біла, верба ламка та ін. У парку є близько 20 вікових дерев, вік яких сягає 250-300 років. Особливу увагу в парку привертають ясен звичайний (діаметр — 185 см, висота — 25-36 м), гіркокаштан звичайний (діаметр — 110 см, висота — 22-23 м), тополя біла (діаметр — 132 см, висота — 29-20 м). Також тут ростуть в'яз листуватий, клен несправжньо-платановий (явір), ялина звичайна, береза пухнаста, бруслина європейська та інші. Під час обстеження парку виявлено зростання хмелю звичайного, як підтвердження того, що ще у 1688 р. володар міста Поморяни Ян III Собеський надав право варити пиво.

Замок і парк мають славу історію. Сьогодні фасад замку зруйнований, повибивані шибки, нищиться башта, покрівля. Замок покинутий і нікому не потрібний, нищиться парк.

Олеський парк

Село Олесько Бродівського району Львівської області. Площа 5,0 га. Підпорядкований музею-заповіднику Олеського відділу Львівської картинної галереї.

Парк був закладений у XVII ст. біля Олеського замку. Олеський замок — видатна пам'ятка архітектури та історії XIII-XVII ст. Понад шість століть стоїть він на високому пагорбі, свідок і учасник багатьох подій, що навечно увійшли в історію. По-різному складалася доля замку протягом довгого його існування. Був він твердинею і воїном, що до останньої змоги відстоював свою незалежність; був він бранцем, за володіння якого змагались королі;

був він розкішним палацом, наче королівською резиденцією з притаманною їй пишністю; був він і бунтарем, що виношував плани свого визволення. І тепер, коли рідна земля, до якої навіки і міцно приріс, стала вільною, перетворений на пам'ятку і служить своєму народові, як ескарбніця його історії й культури.

Підвищення, на якому побудовано замок, було основою укріплень. Нижче, схилом гори, проходив вал із частоколом, а далі – ще одна лінія оборони у вигляді вазу з ровом, заповненим водою. На рівнині були непрохідні мочари, утворені р. Ліберкою. Між зовнішнім і середнім кільцями оборони вже в XVI ст. будувалися різні житлові та господарські споруди; тут розбивали парки і сади, садили городину, розводили в ставках рибу. Перед замком з боку Олеська було побудовано оранжерею із зимовим садом, будинок городника. Північний схил пагорба насаджено фруктовим садом, з південного боку на початку XVII ст. розбито регулярний парк в італійському стилі. Цей парк згадується в інвентарних описах замку: подаються реєстри дерев і кущів, а також таких рідкісних дерев, як цитрусові, кипариси, олеандри. За своїм розташуванням парк належав до типу середньовічних, тобто побудованих незалежно від замку, композиційно ізольовано від нього.

Зелені насадження у дворі замку були схожі на парки барочних палаців. Стрижені шпалери, партери, засаджені лікарськими рослинами, ділянки з гординою та фруктовими деревами і, нарешті, два басейни, що домінували в центрі подвір'я.

У наш час давньоруська фортеця, відреставрована на державні кошти, розпочала нове життя: тут створено музей-заповідник – відділ Львівської картинної галереї. Реконструюється паркова система біля замку. Перш за все, відтворюється регулярний парк на його колишньому місці. Тут беруться до уваги документальні та іконографічні матеріали про його первісний вигляд, віднаходяться сліди старих доріг та доріжок. Через те, що землі навколо замку тривалий час використовувалися під сільськогосподарські угіддя, із старих насаджень нічого, крім кількох дерев ясен звичайного та шпалери кизилу, не залишилось.

Тепер територія заповідника впорядковується: розчищено поріть, сформовано масиви, відкрито перспективи паркової зони. Вже висаджено близько чотирьох тисяч дерев та кущів. Серед них: тис ягідний, модрина європейська, сосна грецька, ялина колоча форма голуба, яловець козацький, барбарис звичайний (форма пурпурнолиста), вейгела рясоцвіта, дейція шоретка, дуб червоний, ліріодендрон тольпанний та інші. Мальовничість ландшафту досягається посадженням березових гаїв, групових композицій ялин, сосен, дубів. Відновлено фруктовий сад, у якому тепер зростає 15-18 сортів яблунь, груш, слив. Парк з кожним роком набирає своєї краси. Нині тут нараховується 48 видів, форм дерев, кущів, ліан.

Висновки

Отже, об'єкти культивованої дендрофлори Львівської області мають цінний генофонд культурної дендрофлори, який необхідно інтенсивно використовувати для озеленення, введення в лісові культури, для наукових цілей, охорони.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білей В.П., Шляхта Я.М. Старовинні парки – основні осередки інтродукції хвойних для лісового та садово-паркового мистецтва // Старовинні парки і проблеми їх збереження. – Умань, 1996. – С. 248.
2. Богдан Я. Я. Зодовіщина. Природа і господарство. – Львів, 1997. – 71 с.
3. Івченко А.І., Мельник А.С. До концепції збереження насаджень дендрарію ботанічного саду Українського державного лісотехнічного університету // Старовинні парки і проблема їх збереження. – Умань, 1996. – С. 257.
4. Кармазін Р.В. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва Львівщини // Старовинні парки і проблема їх збереження. – Умань, 1996. – С. 94.
5. Кармазін Р.В. Інтродукція туди західної на Волино-Поділля: Всеукраїнська наукова конференція «Інтродукція і акліматизація рослин на Волино-Поділля» (Тернопіль, 16-18 червня 1999 р.). – Тернопіль: ТДТУ, 1999. – С. 51-54.
6. Клименко Ю.О., Кузнецов С.І., Черняк В.М. Старовинні парки України загальнодержавного значення. Довідник. Ч. 1. Полісся та Лісостеп. – Тернопіль: Мандрівень, 1996. – 106 с.
7. Кучерявий В.А. Зеленая зона города. – К.: Наук. думка, 1981. – 248 с.

8. Липа О. Л., Федоренко А. Г. Заповідники та пам'ятки природи України — К: Урожай, 1969. — С. 185.
9. Максим'юк Т. М., Любинська Г. П. Напрямки реановації дендрологічного каркасу Стрийського парку в м. Львові // Старовинні парки і проблема їх збереження. — Умань, 1996. — С. 191.
10. Мариняч І.С., Миронова Г.О., Черняк В.М. Підсумки інтродукції північно-американських шпилькових в Лісостепу України // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія 4: Біологія. — 1998. — № 3. — С. 15-18.
11. Мелешко І.Г. Арботерум ботанічного саду Українського державного лісотехнічного університету // Старовинні парки і проблема їх збереження. — Умань, 1996. — С. 131.
12. Рішко О.О. Олеський замок. Путівник. — Львів: Каменяр, 1981. — С. 135.
13. Черняк В. М. Історія формування осередків сучасної культури дендрофлори Волино-Поділля // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія 4: Біологія. — 1999. — № 2 (5). — С. 85-94.

V. M. Chernyak

THE OBJECTS OF CULTIVATED DENDROFLORA OF THE GARDEN-PARK ART OF LVIV REGION

The researches have established, that the richest species are found in the botanical gardens of Lviv National University named after I. Franko, Ukrainian State Wood-Technical University, Stryiskyi Park in Lviv, and also ancient Pidhorodetskyi, Pomoryanski and Oleskyi parks. In these parks was stored valuable genefund of cultural dendroflora, which has to be intensively used for planting, introduction into forest plants, scientific aims and protection.

Надійшло 18.10.2000